

1219 m. taikos sutartis tarp Lietuvos ir Volynės kunigaikščių: teksto interpretavimo problemos

Dr. Tomas Baranauskas

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija, T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. p. tomas.baranauskas@vdu.lt

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas 1219 m. taikos sutarties tarp Lietuvos ir Volynės kunigaikščių atpasakojimo tekstas Haličo–Volynės metraštyje, apžvelgiami šios sutarties tyrinėjimai. Sutarties atpasakojimas lyginamas su kitomis to meto bei vėlesnėmis sutartimis, pagrindžiama, kad jos originalas turėjo rašytinę formą, aptariama jos struktūra. Ypatingas dėmesys skiriamas pirmųjų 5 kunigaikščių grupei. Remiantis gramatine ir XIII–XIV a. sutarčių formuliario analize, galima teigti, kad žodis *старъшеу*, įrašytas šios grupės pradžioje, taikytinas tik pirmajam įvardytam kunigaikščiui Živinbutui.

Esminiai žodžiai: *Volynės kunigaikštystė, Lietuvos valstybė, taikos sutartis, diplomatija, diplomatika, valstybės susidarymas.*

Abstract. The article discusses the peace treaty of 1219 between the Lithuanian and the Volhynian dukes retold in the Chronicle of Galicia-Volhynia, and reviews the historiography of this treaty. The retold treaty is compared with contemporary and later treaties, proving that the treaty of 1219 must have been in a written form; the article also discusses its structure. Special attention is paid to the group of the Lithuanian first five dukes: based on the grammatical analysis of the formulas of the 13th–14th century treaties, the article concludes that the word *старъшеу*, written in its forefront, applies only to Živinbutas, listed as the first among the five.

Keywords: *Duchy of Volynia, the Lithuanian State, peace treaty, diplomacy, diplomatics, state formation.*

Įvadas

1219 m. taikos sutarčiai tarp Lietuvos ir Volynės kunigaikščių istoriografijoje nuo seno skiriama daug dėmesio. Be jos interpretacijų neapsieina nė vienas svarstymas apie Lietuvos valstybės susidarymą, nes šioje sutartyje randame pirmąjį Lietuvos kunigaikščių sąrašą, kuriame – net 21 asmuo. Iš sąrašo galime šį tą pasakyti apie to meto Lietuvos vidinę struktūrą. Be šios sutarties negalima pradėti ir karaliaus Mindaugo biografijos, nes joje Mindaugas paminėtas pirmą kartą. Pirmą kartą čia paminėtas ir Žemaitijos (Žemaičių) vardas – būtent dėl to Lietuvos Respublikos Seimas 2019-uosius – 1219 m. sutarties 800 metų jubiliejaus metus – paskelbė Žemaitijos metais. Retrospektyviai vertinant, 1219 m. sutartis laikoma ir simboline Lietuvos ir Ukrainos diplomatinių santykių pradžia, nes Volynė yra dabartinės Ukrainos teritorijoje. Kitaip sakant, daugelis šioje sutartyje paminėtų dalykų yra paminėti pirmą kartą: Lietuvos ir Volynės santykiai, Lietuvos kunigaikščiai, Žemaitija, Deltuva.

Suprantamas ir istorikų noras jos tekste išvelgti kuo daugiau informacijos apie to meto Lietuvą, tačiau čia slypi ir akivaizdžių pavojų. Sutarties tekstas yra žinomas tik iš atpasakojimo Haličo–Volynės metraštyje, lakoniškas ir sunkiai interpretuojamas. Istorikų vaizduotė jame dažnai išvelgia daugiau, nei leidžia šaltinis, o pačios interpretacijos neretai būna prieštaringos, neigia viena kitą, o net ir dėl esminių dalykų sutariančių istorikų grupės tą sutarimą pasiekia ne dėl to, kad į jį nuveda nuodugni teksto analizė, o dėl tam tikrų stereotipų kartojimo.

Pirmasis šios sutarties tekstą paskelbė Nikolajus Karamzinas 1816 m. išleistame „Rusijos valstybės istorijos“ 3 tome, kai dar nebuvo paskelbtas visas Haličo–Volynės metraščio tekstas¹. Ši publikacija dar buvo labai netiksli: kunigaikščių Ruškaičių ir Bulaičių giminių vardus jis pavertė prieš tai paminėtų kunigaikščių tėvavardžiais – *Выкынть Арусковичь, Пликосовъ Асебулевичь*, vietoj Deltuvos rašė *Лотвы*, nes citavo pagal Chlebnikovo nuorašą. Didesnės reikšmės šiai sutarčiai N. Karamzinas neteikė, tik trumpai užsiminė apie sąjungos su lietuviais reikšmę Volynės kunigaikščių Danilo ir Vasilkos kovų su lenkais ir vengrais kontekste². Pasinaudodamas N. Karamzino publikacija, Teodoras Narbutas jau 1838 m. pabandė nusakyti Lietuvos valstybės valdymo pobūdį: jo supratimu, sudaryti

¹ КАРАМЗИН, Николай Михайлович. *Исторія государства Россійскаго*. Т. 3. Санкт-Петербургъ: Въ Военной типографіи Главнаго Штаба Его Императорскаго Величества, 1816, с. 512: „Въ то же время <...> прислаша Князи Литовскіе къ Великой Княгини Романовой, и къ Даниловѣ, и къ Василкови, миръ даючи. Бяху же имена <...> Князеи: се старшій Живиньбудъ, Довьядѣ, Довьспруикъ, братъ его Мидогъ, братъ Довьяловъ Великаиль; а Жемоитскіи князь Эрдивиль, Выкынть Арусковичь, Кинтибудъ, Вънибудѣ, Бутовитъ, Вижеивъ и сынъ его Вишли, Китеній, Пликосовъ Асебулевичь, Вишимуть, его же уби Миндогъ и жену его поялъ, и братью его побиль, Эдивила, Съпрудѣйка; а се Князи изъ Лотвы: Юдькы, Пукыйкъ, Бикши, Ликѣйкъ. <...> Все миръ даша Князю Дан. и Вас. и бѣ земля покойна. Ляхомъ же не престающимъ пакостящимъ и приведе на ня Литву, <...> и много убійства сътворишася въ нихъ.“ Citatoje pažymėtos svarbesnės neatitiktys cituojamam originalui pagal Chlebnikovo nuorašą, taip pat padėti daugtaškiai N. Karamzino nepažymėtų praleistų teksto dalių vietose.

² Ten pat, с. 176–177.

sutartį nusprendė „visų Lietuvos valstybės žemių“ deleguoti „karaliukai“, ir tai buvęs visuotinai žinomas „Lietuvos seimas“. Kartu jis pateikė itin tolimą realybei šio įvykio datą – 1240 m.³ Tuo pačiu metu rašęs Simonas Daukantas šią sutartį klaidingai traktavo kaip taikos su visa Rusia (Gudija) sudarymą, įterpė ją į chronologiškai tinkamesnį laikotarpį (tarp 1220 ir 1225 m. įvykių, tiksliau nedatuodamas) bei išvelgė joje minimus Lietuvos ir Žemaitijos didžiuosius kunigaikščius Živinbutą (Živinbuntą) ir Erdvilą bei „kitus“ (eilinius) kunigaikščius, kurių vardus savaip lietuvinio, gerokai juos iškraipydamas; taip pat jis iš viso praleido po Živinbuto įrašytus 4 kunigaikščius⁴.

Po tokių nelabai vykusių pirmųjų publikacijų ir vertinimų pasirodė vis tikslesnių Haličo–Volynės metraščio publikacijų (1843, 1871, 1908 m.), padėjusių geriau susipažinti su sutarties tekstu⁵. Kadangi šių publikacijų pagrindu buvo pasirinktas XV a. Ipatijaus nuorašas (o ne N. Karamzino naudotas XVI a. Chlebnikovo nuorašas), jau 1843 m. publikacijoje buvo pataisytos svarbiausios pirmosios publikacijos klaidos (*а Рушьковичевъ; а се Булевичи; Дяволтвы*), bet atsirado tik Ipatijaus nuorašui būdinga data – *Въ лѣто 6723* (1215 m.), kuri čia įrašyta vietoje originalo žodžių *въ то же время* – pastarieji žodžiai (juos atspindi Chlebnikovo nuorašas) šiose publikacijose nurodomi tik išnašose tarp skirtybių. Yra žinoma, kad Ipatijaus nuorašo datos yra vėlesnės šio nuorašo interpoliacijos, kurios klaidina į šio metraščio problematiką neįsigilinusius tyrinėtojus. Jau mūsų amžiuje kelių publikacijų sulaukė ir Haličo–Volynės metraštis pagal Chlebnikovo nuorašo redakciją: pirmąją parengė ukrainiečių istorikas Nikolajus Kotliaras (deja, jo publikacija netiksli, su modernizuota rašyba ir net akivaizdžiomis klaidomis⁶); antrąją publikaciją kruopščiai parengė Lenkijos istorikai Dariušas Dombrovskis (*Dariusz*

³ NARBUTT, Teodor. *Dzieje narodu litewskiego*. T. 4. Wilno: Antoni Marcinowski, 1838, s. 91–92.

⁴ DAUKANTAS, Simanas. *Lietuvos istorija. Kn. 1: Nuo seniausių gadynių iki Gediminui D. L. K., paraszyta 1850 m.* Plymouth, Pa.: spaustuvėje Juozo Paukščio, 1893, p. 204–205: „Živibuntas – Lietuvos kuningaiksztis, Erdvila – Žiamaczių kuningaiksztis; kiti kuningaiksztziai: Vigindas, Aruskelis, Kintibudas, Jonibudas, Bumovis, Vizeivis, jo sunus Viszlis, Kiteinis, Plėskusus, Asebilėlis, Viszmutas, Mindovė, Gedvila, Sprudeikis, Jodkus; Lietgalių ir Žiamgalių arba Padaugavėnų kuningaiksztziai – Pukeikis, Vikszis ir Lygeikis“; DAUKANTAS, Simonas. *Istorija žemaitiška*. T. 1. Vilnius: Vaga, 1995, p. 237.

⁵ *Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Т. 2: Ипатіевская лѣтопись*. Санкт-Петербургъ: в Типографіи Эдуарда Праца, 1843, с. 161–162; *Лѣтопись по Ипатскому списку*. Санкт-Петербургъ: Печатня В. Головина, 1871, с. 491–492; *Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Т. 2: Ипатъевская лѣтопись*. Изданіе второе. Санкт-Петербургъ: Типографія М. А. Александрова, 1908, с. 735–736.

⁶ *Галицко-Волынская летопись. Текст, комментарий, исследование*. Сост. Н. Ф. Котляр, В. Ю. Франчук, А. Г. Плахонин, под ред. Н. Ф. Котляра. Санкт-Петербург: Алетейя, 2005, с. 86–87. P.vz., *уби Миндовгъ* vietoje *оуби Мин'догот*. Pirmoji šios N. Kotliaro publikacijos versija pasirodė Kijeve 2002 m.

Dąbrowski) ir Adrianas Jusupovičius (*Adrian Jusupović*)⁷. Dar kiek anksčiau buvo paskelbtas faksimilinis Chlebnikovo nuorašo leidinys⁸.

1219 m. sutartį moksliskai tyrinėti iš esmės pradėjo tik Julijus Liatkovskis (*Juliusz Latkowski*) 1892 m. paskelbtoje studijoje apie Mindaugą. Jis nustatė ir nuo šiol visuotinai priimtą sutarties datą – 1219 m.⁹ Tiesa, J. Liatkovskis šią sutartį datavo 1219 m. pavasariu arba vasara¹⁰, o ukrainiečių istorikas Michailas Hruševskis vėliau datą patikslino – nukėlė į 1219 m. pabaigą – 1220 m. pradžią¹¹. Pastarosios datos laikomasi ir naujausioje istoriografijoje, kai bandoma tiksliau apibrėžti sutarties sudarymo metą, neapsiribojant vien tradiciniu datavimu – 1219 m.¹² J. Liatkovskio pėdomis sekė ir kiti autoriai, netrukus ėmęsi rašyti savo Mindaugo biografijos versijas: Motiejus Venclovas¹³, Jonas Totoraitis¹⁴, Konstancija Skirmuntaitė¹⁵. Tuo pačiu metu kaip Lietuvos valstybės formavimosi proceso atspindį ją analizavo M. Hruševskis¹⁶, Vitoldas Kameneckis¹⁷.

Tarpukariu fundamentaliausius 1219 m. sutarties tyrimus atliko Henrikas Paškevičius: jis pagrindė tezę, kad 1219 m. sutartis atspindi jau susiformavusią Lietuvos valstybės struktūrą¹⁸. Menkesnis šiuo požiūriu buvo Henriko Lovmianskio indėlis, tačiau ir šis

⁷ *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. T. XVI: Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana)*. Ediderunt, praefatione notisque instruxerunt D. Dąbrowski, H. Jusupović, adiuvantibus I. Juriewa, A. Majorow, T. Wilkuł. Cracoviae, Varsoviae, 2017. Drauge su šia publikacija buvo parengtas vertimas į lenkų kalbą: *Kronika Halicko-Wołyńska. Kronika Romanowiczów*. Tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski, A. Jusupović. Kraków, Warszawa: Avalon, 2017.

⁸ *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices = Староруські Київські і Галицько-Волинські літописи: Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодинський)*. With an introduction by O. Pritsak. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press, 1990, pp. 636–637.

⁹ LATKOWSKI, Juliusz. *Mendog król Litewski*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1892, s. 13–18.

¹⁰ Ten pat, s. 15.

¹¹ ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. Хронологія подій Галицько-волинської літописи. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 41. Львів: НТШ, 1901, с. 16.

¹² DĄBROWSKI, Dariusz. *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon, 2012, s. 103.

¹³ VENCLOVAS, Motiejus. *Mindaugis, didysis Lietuvos kunigaikštis ir karalius: trumpas aprašymas jo gyvenimo ir darbu*. Parašė Mykolaitis. Tilžė: [J. Schoenkės sp.], 1899, p. 4.

¹⁴ TOTORAITIS, Johann. *Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz*. Freiburg (Schweiz): St. Paulus-Druckerei, 1905, S. 46–47, 50.

¹⁵ SKIRMUNT, Konstancja. *Nad Niemnem i nad Bałtykiem. Cz. 2: Podania. Czasy przed-Mendogowe. Dzieje starożytnych Prus*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1903, s. 45–47; SKIRMUNT, Konstancja. *Nad Niemnem i nad Bałtykiem. Cz. 3: Mindog król Litwy*. Warszawa: Drukarnia i Litografia Jana Cotty, 1909, s. 9–10; SKIRMUNT, Konstancja. *Mindaugas Lietuvos karalius*. Vertė K. P. Ž. [Pranciškus Žadeikis]. Kaunas: Saliarono Banaičio spaustuvė, 1907, p. 5–6.

¹⁶ ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. *Історія України-Руси. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні*. Віданне 2, розширене. Київ-Львів, 1907, с. 7–9.

¹⁷ KAMIENIECKI, Witold. *Geneza Państwa Litewskiego. Przegląd Historyczny*, 1915, t. 19, Nr. 2, s. 151.

¹⁸ PASZKIEWICZ, Henryk. *Litwa przed Mendogiem. Iś: Pamiętnik V Powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie. T. 1: Referaty*. Lwów, 1930, s. 246–258; PASZKIEWICZ, Henryk. *Jagiellonowie a Moskwa. T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1933, s. 49–58.

tyrinėtojas bandė interpretuoti 1219 m. sutartį savo Lietuvos valstybės susidarymo teorijos kontekste. Jo teorinės nuostatos vis dėlto reikalavo neigti 1219 m. sutarties dalyvių, kaip tam tikras teritorijas valdžiusių kunigaikščių, statusą: anot jo, teritorijų valdovų tuo metu nebuvo, tik mobilių kariaunų vadai¹⁹. Šios išvados, žinoma, kyla iš istoriko teorinių pažiūrų, o ne iš paties šaltinio.

Sovietinėje historiografijoje daug dėmesio šiai sutarčiai, kaip valstybės susidarymo etapo požymiui, skyrė Vladimiras Pašuta²⁰ ir Edvardas Gudavičius²¹, kurie ja grindė savo samprotavimus apie lietuvių žemių konfederaciją (anot V. Pašutos, šis etapas 1219 m. jau buvo praeitas, o anot E. Gudavičiaus – sutartis kaip tik jį atspindi). E. Gudavičius šią sutartį plačiai aptarė ir jau nepriklausomoje Lietuvoje išleistoje monografijoje „Mindaugas“, polemizuodamas su H. Paškevičiaus koncepcija²². E. Gudavičius taip pat pasiūlė originalų, nors ir gana abejotiną, 1219 m. sutarties dalyvių valdų lokalizavimo pagal asmenvardinės kilmės vietovardžius metodą²³. Sovietinės historiografijos tyrimai vis dėlto pasižymėjo deklaratyvumu: marksistinei klasinės visuomenės formavimosi teorijai buvo teikiama pirmenybė faktų atžvilgiu. T. y. daugelis probleminių klausimų būdavo iš anksto paskelbiami kaip „aiškūs“ ir pašalinami iš analizės lauko („yra aišku, kad galutinai politiškai Lietuvą suvienijo Mindaugas“²⁴, „Iš 1219 m. sutarties matyti, kad valstybinės organizacijos pobūdis atitinka tarybinių istorikų požiūrį į ankstyvojo feodalinio laikotarpio valstybę“²⁵ ir pan.), tad šaltinyje ieškota visų pirma galimybės iliustruoti išankstinę tyrinėtojo viziją²⁶.

¹⁹ ŁOWMIAŃSKI, Henryk. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. T. 2. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1932, s. 188–190, 275.

²⁰ ПАШУТО, Владимир Терентьевич. *Образование Литовского государства*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959, с. 149, 338–342; PAŠUTA, Vladimiras. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis, 1971, p. 212–216.

²¹ GUDAVIČIUS, Edvardas. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *Istorija*, 1982, t. 22, p. 33–46.

²² GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 116–122.

²³ GUDAVIČIUS, Edvardas. Bandytas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1984, t. 3, p. 69–79; GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 137–175. Nepatikimas 1219 m. sutartyje minimų Bulaičių valdų lokalizavimas Šiaulių žemėje: BARANAUSKAS, Tomas. Karalienė Morta ir Šiauliai. *Voruta*, 1998, kovo 21, Nr. 12 (342), p. 12; BARANAUSKAS, Tomas. Apie Mortą ir Bulaičius. *Voruta*, 1998, birželio 6, Nr. 23 (353), p. 6; BATŪRA, Romas. *Lietuvos pergalė Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.: mūšio tarptautinė reikšmė, atminties tradicija, mūšio laukas ir memorialas*. Šiauliai: Saulės delta, 2005, p. 51–52. Abejonių kelia net neblogai lokalizuotos Deltuvos žemės kunigaikščių valdų tikslesnis lokalizavimas: ZABIELA, Gintautas; BARANAUSKAS, Tomas. Deltuvos žemė. *Eskizai*, 1999, Nr. 10, p. 3–4, 6.

²⁴ GUDAVIČIUS, Edvardas. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *Istorija*, 1982, t. 22, p. 33.

²⁵ PAŠUTA, Vladimiras. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis, 1971, p. 215.

²⁶ BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 89–92.

Šiuo laikotarpiu pradėta svarstyti ir 1219 m. sutarties (taip pat 1201, 1225 m. sutarčių su Livonija ir 1213 m. – su Naugardu) forma: V. Pašuta²⁷, o, jam pritardami, ir A. Jurasovskis²⁸ bei E. Gudavičius²⁹ neabejojo, kad metraštininkai rėmėsi rašytiniais sutarčių tekstais. Lenkų istorikas Marcelis Kosmanas savo ruožtu daug pastangų dėjo įrodinėdamas, kad su pagonimis krikščionys sudarinėjo tik žodines sutartis, galbūt pasilikdami tik kokių nors neoficialių užrašų apie įvyki³⁰. Reikia pažymėti, kad įrodinėjimas keistas jau vien dėl to, kad yra išlikę kai kurių krikščionių sutarčių su pagonimis originalai su antspaudais ir visais oficialaus dokumento atributais, pvz., Rygos vyskupo, miesto ir kalavijuočių 1230 m. sutartis su kuršiais (pastarasis faktas, deja, liko už M. Kosmano dėmesio ribų).

Toliau eidamas H. Paškevičiaus tyrimų kryptimi, šią sutartį, kaip valstybės susidarymo požymį, analizavo ir šių eilučių autorius³¹. Pastaruoju metu 1219 m. sutartyje paminėtų kunigaikščių titulavimo problemą plačiai, nors ir perdėm publicistiškai, aptarė Algimantas Bučys³².

Suprantama, šiai sutarčiai daugiau ar mažiau dėmesio skiriama ir daugelyje kitų straipsnių bei Lietuvos istorijos sintezių³³. Lietuviškose enciklopedijose nuo XX a. 9 dešimtmečio susiklostė tradicija visus 1219 m. sutarties kunigaikščius įtraukti į enciklopedijų vardyną ir skirti jiems po atskirą straipsnį, nors apie daugumą jų nežinomas vienintelis faktas – dalyvavimas sudarant 1219 m. sutartį. Joje minimi kunigaikščiai pateko ir į grožinę literatūrą bei meno kūrinis. Antai juos žudęs prisipažįsta Justino Marcinkevičiaus dramatos „Mindaugas“ pagrindinis herojus. Keturis sutarties dalyvius (Živinbutą, Gerdvilą, Mindaugą ir Vykintą) nutapė dailininkas Artūras Slapšys³⁴.

Tad iki šiol susikaupė jau gana solidi 1219 m. sutarties istoriografija, kuri ne tik padeda geriau suprasti šią sutartį, bet ir sukaupė nemažai prieštarų vertinimų bei

²⁷ ПАШУТО, Владимир Терентьевич. *Образование Литовского государства*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959, с. 149.

²⁸ ЮРАСОВСКИЙ, А. В. Грамоты XI – середины XIV века в составе русских летописей. *История СССР*, 1982, № 4, с. 143.

²⁹ GUDAVIČIUS, Edvardas. Mindaugo epochos šaltiniai. *Naujasis židinys-Aidai*, 1993, Nr. 7/8, p. 62.

³⁰ KOSMAN, Marcell. Forma umów międzynarodowych Litwy w pierwszej ćwierci XIII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1966, t. 57, z. 2, s. 213–234.

³¹ BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 185–188.

³² BUČYS, Algimantas. *Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė de facto ir de jure viduramžių Europoje (literatūrologinė istorinių šaltinių ir istoriografijos analizė)*. Vilnius: Vaga, 2018, p. 97–129.

³³ LIUBAVSKIS, M. *Lietuvos istorija ligi Liublino unijos*. Iš rusų kalbos vertė J. Sondeckis. Vilnius: „Švyturio“ spaustuvė, 1920, p. 10–11; *Lietuvos istorija*. Red. A. Šapoka. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1936 (= Vilnius: Mokslo, 1989, 1990), p. 48–49; OCHMAŃSKI, Jerzy. *Historia Litwy*. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967, s. 39; IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos istorija: iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978 (= Vilnius: Mokslo, 1991), p. 133, 161–162; KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 m.* Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 57, 63–66; BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija. T. 3: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius, 2011, p. 302–306, 407–408; BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005, p. 32–33.

³⁴ BARANAUSKAS, Tomas; BARANAUSKIENĖ, Inga. *Viduramžių Lietuvos viešpačiai*. Portretų autorius A. Slapšys. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 22–27, 32–33.

interpretacijų. Visa tai verčia nuodugniau aptarti šios sutarties teksto interpretavimo problemas, nes tik tikslus teksto supratimas leidžia korektiškai interpretuoti sutarties turinį. Tad verta aptarti tokius šios sutarties aspektus: 1) kaip 1219 m. sutarties struktūra atrodo kitų XIII a. I pusės lietuvių bei jų kaimynų sutarčių kontekste? 2) Kaip suprasti ir su kuo sieti 1219 m. sutarties pradžioje parašytus žodžius *Ce cmapnūuu*? 3) Ką galime pasakyti apie sudarant 1219 m. sutartį dalyvavusių kunigaikščių grupes ir jų vaidmenį šiame procese?

Krikščionių sutartys su Pabaltijo pagonimis XIII a. I trečdalyje ir 1219 m. sutartis

1219 m. sutartis nebuvo pirmoji Lietuvos tarptautinė sutartis. Apie panašių sutarčių sudarymą su lietuviais ir kuršiais žinome jau iš 1201 m. Henriko Latvio Livonijos kronikos įrašo. Tad pirmoji žinoma lietuvių tarptautinė sutartis buvo sudaryta 1201 m., bet Henriko Latvio kronikoje galima surasti ir ankstesnių užuominų apie vokiečių sutartis su Padauguvio gyventojais: jau 1185 m. būta kažkokio susitarimo dėl Rygos ir Ikškilės pilių statybos lyvių žemėje ir lyvių krikšto su vyskupu Meinhardu, dviejų trumpalaikių vyskupo Bertoldo paliaubų ir taikos sutarčių su lyviais 1198 m., vėl dviejų lyvių sutarčių – dėl paliaubų ir dėl taikos – su vyskupu Albertu 1200 m.³⁵

Tik po to atėjo eilė minėtoms 1201 m. sutartims su kuršiais ir lietuviais. Pastarosios buvo kiek kitokio pobūdžio: lyviai savo sutartimis priimdavo tam tikrus įsipareigojimus dėl bendradarbiavimo su vokiečiais ir krikšto, o kuršiai ir lietuviai, išsaugodami politinę nepriklausomybę, susitarė tik dėl taikos. Tuo šios dvi 1201 m. sutartys yra panašesnės į 1219 m. Lietuvos ir Volynės kunigaikščių sutartį – net sutarčių struktūra, kiek ji atsispindi kronikos perpasakojime.

Apie 1201 m. sutartis tarp Livonijos vyskupo Alberto ir kuršių bei lietuvių Henrikas Latvis rašė:

„Tuo tarpu kuršiai, išgirdę apie vyskupo [Alberto] atvykimą ir miesto [Rygos] pastatymą, ne iš karo baimės, o Kristaus šaukimu [*vocatione Christi*] atsiuntė į miestą pasiuntinį taikai sudaryti [*pro pace facienda nuncios ad civitatem dirigunt*]; gavę krikščionių sutikimą, jie sutvirtino taiką pagonišku papročiu praliedami kraują.

Lietuviai taip pat, Dievo valia [*Deo sic disponente*], tais pačiais metais ieškodami taikos [*pacem querentes*], atvyko į Rygą, kur tuoj sudarė taiką [*pace facta*] jie su krikščionimis įėjo į draugišką sąjungą.“³⁶

³⁵ *Indriška hronika = Henrici Chronicon*. Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšv. un koment. Rīga: Zinātne, 1993, p. 48, 54, 56, 58.

³⁶ Ten pat, p. 62.

1201 m. lietuvių taikos sutartis su Ryga buvo pasiruošimo karui su žiemgaliais dalis. 1202 m., šiam karui prasidėjus, žiemgaliai, iki tol kariavę su Padauguvio vokiečiais, sudarė analogišką sutartį su Ryga. H. Latvis taip perteikia šią sutartį:

„O Dievas, norėdamas naują krikščioniško tikėjimo daigyną išplėsti ir jam visur taiką užtikrinti, po to žygio pačius žiemgalius atsiuntė į Rygą taikai sudaryti ir, taip taiką pagonišku papročiu sutvirtinus, tuos, kurie anksčiau buvo vokiečių ir lyvių priešai, pavertė jų draugais.“³⁷

Haličo–Volynės metraštyje atpasakota 1219 m. sutartis nuo pastarųjų trijų skiriasi iš esmės tik tuo, kad joje pateikiamas ilgas Lietuvos kunigaikščių sąrašas. Jeigu pastarąjį kol kas praleisime, informacijos apie pačią sutartį rasime lygiai tiek pat:

„Dievo paliepimu atsiuntė [pasiuntinius] Lietuvos kunigaikščiai pas didžiąją kunigaikštienę Romanovą ir Danilą, ir Vasilką, duodami taiką. <...> Šie gi visi davė taiką kunigaikščiui Danilui ir Vasilkai, ir buvo žemė rami.“³⁸

Palyginkime visų šių keturių sutarčių struktūrą: 1) apeliuojama į Dievo valią, 2) konstatuojama, kad atvyko pagonių (kuršių, lietuvių, žiemgalių) pasiuntiniai pas krikščionis, jų valdovą ar valdovus sudaryti taikos, 3) konstatuojama, kad buvo sudaryta taika. Visi keturi tekstai pasižymi lakoniškumu, juose šie trys punktai išdėstyti kone pažodiniu tikslumu, ir tik 1202 m. sutarties su žiemgaliais atveju H. Latvis leido sau kiek plačiau paimprovizuoti, nurodydamas ne tik Dievo valią, bet ir jos tariamus motyvus.

Taigi, visais atvejais susiduriame su ta pačia rašytinės sutarties struktūra. Šiek tiek trikdo tai, kad šios sutartys sudarytos su skirtingų krikščioniškųjų konfesijų atstovais, katalikais ir stačiatikiais, o jų struktūra – gana vienoda. Ar gali būti, kad pagonys patys pasiūlė krikščionims partneriams tokią sutarties formą? Tai paaiškintų akivaizdžias visų keturių tekstų bendrybes. Tačiau panagrinėkime bendros šių sutarčių struktūros kilmės klausimą nuodugniau.

1219 m. sutarties, kaip rašytinio dokumento, pobūdis istoriografijoje nekelia didesnių ginčų. A. Jurasovskis, analizuodamas XI–XIV a. dokumentų naudojimą Rusios metraščiuose, 1219 m. sutartį nurodė kaip akivaizdžiausią tokio panaudojimo pavyzdį: „akivaizdu, kad, neturint prieš akis dokumento, neįmanoma pateikti tokio ilgo neįprastų rusų klausai lietuviškų vardų sąrašo“³⁹. Tyrinėtojai yra išskyrę kelis šimtus hipotetiškai

³⁷ Ten pat, p. 64.

³⁸ *Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись. Издание второе. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908, с. 735–736.*

³⁹ ЮРАСОВСКИЙ, А. В. Грамоты XI – середины XIV века в составе русских летописей. *История СССР*, 1982, № 4, с. 142.

1 lentelė. 1201–1219 m. sutarčių tarp krikščionių ir lietuvių, kuršių bei žiemgalių struktūra

Sutartis	1. Apeliavimas į Dievo valią	2. Pasiuntinių atvykimas sudaryti taikos	3. Taikos sudarymas
1201 m. tarp kuršių ir Rygos	<i>Curones... vocatione Christi</i>	<i>pro pace facienda nuncios ad civitatem dirigunt;</i>	<i>quam pacem consencientibus christianis, sicut mos est paganorum, sanguinis effusione stabiliunt.</i>
1201 m. tarp lietuvių ir Rygos	<i>Leththones eciam Deo sic disponente</i>	<i>pacem querentes eodem anno Rigam veniunt,</i>	<i>ubi statim pace facta cum christianis amicitie fedus ineunt.</i>
1202 m. tarp žiemgalių ir Rygos	<i>Deus autem volens... pacem ubique firmare...</i>	<i>Semigallos ipsos pro pace facienda Rigam mittit</i>	<i>et ita pace more gentilium solidata eos... reddit amicos.</i>
1219 m. tarp lietuvių ir Volynės	<i>Божиимъ повелениемъ</i>	<i>прислаша князи Литовьскии к великой княгини Романовъ и Данилови и Василкови, миръ дающе...</i>	<i>Си же вси миръ даша князю Данилови и Василку, и бѣ земля покойна</i>

rašytinių dokumentų, įjungtų į XII a. Kijevo metraščio tekstą⁴⁰. Kartais šiame metraštyje minimos ir sutartys, bet dažniausiai cituojami kunigaikščių pranešimai vieni kitiems, perduodami per pasiuntinius, – jie pateikiami kaip tiesioginė kalba, bet tyrinėtojai svarsto jų rašytinį pobūdį. Nuomonės svyruoja nuo optimistiško visų jų pripažinimo rašytinių dokumentų citatomis iki atsargesnių teiginių, kad dalis jų neturėję rašytinės formos⁴¹, arba net visiškai tos formos neigimo⁴², nors apskritai juose pastebima paralelių su žinomų laiškų, parašytų ant beržo tošies, kalba ir stiliumi⁴³. Dėl metraščiuose minimų

⁴⁰ ФРАНЧУК, Вера Юрьевна. *Киевская летопись: состав и источники в лингвистическом освещении*. Киев: Наукова думка, 1986, с. 109–154, 158–181.

⁴¹ ГИМОН, Тимофей Владимирович. К вопросу о княжеских посланиях в Киевском своде (XII в.). *Восточная Европа в древности и средневековье. XXX юбилейные чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто*. Москва, 17–20 апреля 2018 г. Материалы конференции. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2018, с. 69; ЛАВРЕНЧЕНКО, Мария Леонидовна. Обращения и договорные формулы в диалогах Рюриковичей (по материалам Киевской летописи). *Polska, Ruś i Węgry: X–XIV wiek*. Red. D. Dąbrowski, A. Jusupović, T. Maresz. Kraków: Avalon, 2018, s. 176.

⁴² FRANKLIN, Simon. Literacy and Documentation in Early Medieval Russia. *Speculum*, 1985, vol. 60, no. 1, pp. 17–23 (bet plg. išlyga p. 32, išn. 103).

⁴³ ЛАВРЕНЧЕНКО, Мария Леонидовна. Обращения и договорные формулы в диалогах Рюриковичей (по материалам Киевской летописи). *Polska, Ruś i Węgry: X–XIV wiek*. Red. D. Dąbrowski, A. Jusupović, T. Maresz. Kraków: Avalon, 2018, s. 161–163.

ir cituojamų sutarčių rašytinio pobūdžio abejonių mažiausia⁴⁴, o 1219 m. sutartis, kaip minėta, laikoma net akivaizdžiausiu rašytinio dokumento atveju. Todėl ir tokias formules kaip *Божиимъ повелениемъ* („Dievo valia“) reikia sieti su rašytinio akto formuliariu, o ne su Dievo pagalbos kovose su pagonimis motyvu, pasireiškiančiu Rusios metraščiuose, kai kalbama apie Rusios priešus; taip šiuos žodžius gana dirbtinai į savo neigiamo lietuvių stereotipo klostymosi XIII a. Rusios metraščiuose schemą bando išsprauti Aleksejus Lauškinas⁴⁵, nepaisydamas to, kad šiuo atveju šaltinyje nėra jokio kovos su pagonimis motyvo arba neigiamo lietuvių įvaizdžio apraiškų.

M. Kosmanas, tiesa, bandė 1219 m. sutarties sąrašą paaiškinti kažkokių „pusiau oficialių“, juridinės galios neturėjusių, užrašų buvimu⁴⁶, bet vadovavosi tik savo niekuo nepagrįstu įsitikinimu, kad rašytinė sutartis su rašto kultūros neturinčia visuomene buvusi neįmanoma, bei įsivaizdavimu, kad Lietuvą tuo metu reprezentavę tik atskirų nepriklausomų kariaunų vadai, su kuriais sudarinėti rašytinių sutarčių esą nebuvę prasmės (bet kažkodėl buvo prasmė sudaryti žodinę sutartį).

Pabaltijo pagonių susipažinimas su krikščioniškais papročiais ir rašytine sutarties forma neturėtų stebinti. Lietuviai, kuršiai, žiemgaliai nuo seno gyveno krikščioniškų šalių kaimynystėje. Rusios kunigaikščių karo žygiai į Lietuvą žinomi jau nuo 1040 m., o padėtį XII a. pradžioje apibūdinęs Kijevo metraštininkas Nestoras lietuvius, kuršius, žiemgalius ir kitas baltų bei finougrų gentis paminėjo Rusios duoklininkų sąrašė⁴⁷. Duokliniai santykiai negalėjo atsirasti be vienokių ar kitokių sutarčių. Žinoma, galime manyti, kad tai buvusios išimtinai žodinės sutartys, bet galbūt į šiuos santykius galėjo pradėti skverbtis ir rašytinė sutarties forma – bent kaip pagalbinė priemonė. Rašytinė sutartis, net jei tokią praktikuoja tik viena pusė, gali pasitarnauti kaip papildoma sutarties garantija, suteikianti daugiau aiškumo. Net ir beraštė visuomenė gali bent kaimynystėje rasti raštingų žmonių, kuriais pasitikėtų ir kurie gebėtų patikrinti surašytos sutarties turinį ir suteikti reikiamas garantijas ją sudarantiems valdančiojo elito atstovams. Kita vertus, net ir raštą pažįstančioje visuomenėje realiai jį įvaldžiusių žmonių iš pradžių būna nedaug, taip pat ne iš karto formuojasi rašytinio dokumento svarbos supratimas.

Su panašia rašto, kaip menkai pažįstamo instrumento, problema susidūrė ir X–XI a. Rusios kunigaikščiai tiek krikšto išvakarėse, tiek iš karto po jo, bet rašytines sutartis su Bizantija jie vis dėlto sudarydavo, ir jos neblogai žinomos. Net ir M. Kosmanas,

⁴⁴ ФРАНЧУК, Вера Юрьевна. *Киевская летопись: состав и источники в лингвистическом освещении*. Киев: Наукова думка, 1986, с. 113–122; FRANKLIN, Simon. *Literacy and Documentation in Early Medieval Russia. Speculum*, 1985, vol. 60, no. 1, pp. 23–26.

⁴⁵ ЛАУШКИН, Алексей Владимирович. *Русь и соседи: история этноконфессиональных представлений в древнерусской книжности XI–XIII вв.* Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2019, с. 195 (penkių tiriamų markerių paaiškinimas), 115, 122, 212, 213, 221 (1219 („1215“) m. sutarties interpretacija pagal lietuvių įvaizdžio schemą).

⁴⁶ KOSMAN, Marcell. *Forma umów międzynarodowych Litwy w pierwszej ćwierci XIII wieku. Przegląd Historyczny*, 1966, t. 57, z. 2, s. 228.

⁴⁷ *Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись*. Издание второе. Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908, с. 8, 141.

užsimojęs paneigti krikščionių ir pagonių rašytinės sutarties galimybę, leidžiasi nagrinėti Rusios analogiją ir iš esmės neigia savo samprotavimus. Komentuodamas 911, 944 ir 971 m. Rusios kunigaikščių sutartis su Bizantija⁴⁸, lenkų istorikas pažymi, kad „Rusios diplomatikai pradžią davė Kijevo kunigaikščių X a. sutartys su Bizantija, kurios buvo sudaromos panašiomis aplinkybėmis, kokiomis buvo sudaryta 1219 m. sutartis: būtent, ginkluoti rusėnų būriai žygiavo prieš Bizantijos imperiją norėdami plėšikauti... Rusios pusė dar nežinojo rašto ir vadovavosi paprotine teise... Sutarčių dokumentų, kuriuos pradėta surašyti nuo 911 m., originalai neišliko, bet jų turinį perteikė Nestoras, kuris..., matyt, turėjo prieigą prie kunigaikštiškojo archyvo Kijeve, kuriame turėjo būti sutarčių tekstai. Pirmoji sutartis... surašyta imperatoriškojoje kanceliarijoje...“⁴⁹ 944 m. sutarties tekstas „rodo imperatoriškosios kanceliarijos formuliarą, vis dėlto jau galima įžvelgti (įvade ir pabaigoje) rusėniškų elementų. 971 m. sutarties dokumentas, kurio formuliaras yra glaustas ir skurdus, savo ruožtu aiškiai rodo panašumą į vėlesnių raštų formuliarą, o tai ženklina jo diktato rusėnišką kilmę“⁵⁰. Tačiau neaišku, kodėl, visa tai konstatavęs, M. Kosmanas nenori pripažinti, kad pagal šią analogiją ir pagoniškosios Lietuvos valdovai turėdavo sudaryti sutartis su krikščionių kraštais, iš pradžių naudodamiesi tų kraštų raštinėse surašytais tekstais, o paskui (bent XIV a.) – jau ir savo raštininkų paslaugomis.

Galimas XIII a. I ketvirčio Lietuvos sutarčių bendros struktūros šaltinis galėjo būti Rygos miesto naudotas sutarčių su pagonimis formuliaras. Lietuviai iki 1219 m. buvo sudarę jau bent dvi taikos sutartis su Ryga – 1201 ir 1212 m.⁵¹ Nereikėtų įsivaizduoti, kad rašto savo vidaus gyvenime nenaudojanti, bet rašytinę kultūrą puoselėjančių kraštų kaimynystėje gyvenanti ir su jais sutartis sudaranti visuomenė neturi jokio supratimo apie rašytinio dokumento vertę. Sudarant sutartis su krikščionimis, lietuviams turėjo būti puikiai žinoma ta proga sudaromo dokumento prasmė bei turinys, taip pat lietuviai galėjo saugoti iš krikščionių gautus sutarties raštus bei juos, kaip praktikoje išbandytos, todėl pageidaujamos sutarties pavyzdį, pateikti ir kitiems kaimynams, su kuriais ketino sudaryti taiką. Nors yra žinoma rašytinių sutarčių tarp Rusios kunigaikščių sudarymo atvejų nuo XII a. (Saimono Franklino manymu, tuo metu jos turėjusios labiau pagalbinę ir ritualinę funkciją), tik nuo XIII a. pradžios Rusioje padidėjo dėmesys rašytinei sutarčiai, kaip juridiniam dokumentui⁵², tad 1219 m. pačioje Rusioje sutarčių forma, nors jau turėjo tam tikras tradicijas, iš esmės dar tebesiformavo. Tokiomis aplinkybėmis Volynės raštininkai galėjo geriau orientuotis, ko lietuviai pageidauja, turėdami anksčiau lietuvių

⁴⁸ *Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись. Издание второе.* Санкт-Петербург: Типография М. А. Александрова, 1908, с. 23–28, 35–42, 60–61.

⁴⁹ KOSMAN, Marceli. Forma umów międzynarodowych Litwy w pierwszej ćwierci XIII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1966, t. 57, z. 2, s. 225–226.

⁵⁰ Ten pat, s. 226.

⁵¹ *Indriķa hronika = Heinrici Chronicon.* Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugarēviča priekšv. un koment. Rīga: Zinātne, 1993, p. 62, 182.

⁵² FRANKLIN, Simon. Literacy and Documentation in Early Medieval Russia. *Speculum*, 1985, vol. 60, no. 1, pp. 25–26.

sudarytų panašių sutarčių pavyzdžius ir šį bazinį formuliarą papildydami tuo, kas atrodė reikalinga jiems patiems, t. y. tiksliai sutarties dalyvių sąrašu.

Kaip atrodė Livonijos vokiečių sutartys su pagonimis, nėra paslaptis, nes turime kelis originalia forma išlikusius pavyzdžius. Seniausias tokio pobūdžio aktas – 1230 m. Rygos vyskupystės katedros kapitulos, Kalavijuočių ordino ir Rygos miesto tarybos sutartis su Vanemos kuršiais (išlikęs originalus pergamentas su trimis antspaudais). Po intituliacijos, kurioje nurodytos tik institucijos (be asmenų vardų), ir salitacijos išdėstoma pati sutartis: „Tebūnie žinoma visiems būsimiesiems ir esantiems, kad su kuršiais iš vietų... [išvardijamos vietovės] sudarėme tokią sutartį, kad jie pasisiūlė priimti krikščionybės jungą...“ (toliau dėstomos smulkesnės sąlygos)⁵³. Šiuo atveju vardijami dalyviai, nors ir be asmenų vardų, ir po to dėstomas sutarties turinys – šie elementai artimi ir 1219 m. sutarčiai. Galima manyti, kad tokių sutarčių su pagonimis nuasmeninimas buvo išskirtinis Rygos aktų bruožas, o kunigaikščių išvardijimas – volyniškoji inovacija, pagrįsta Rusios diplomatikos tradicija.

Taip pat turime dvi popiežiaus vicelegato Balduino Alniečio sutartis su kuršiais – 1230 m. gruodžio 28 d. su kuršių karaliumi Lamekinu ir jo Durbės bei Sagaros (Ventos) žemėmis, taip pat 1231 m. sausio 17 d. su Bandavos ir Vanemos kuršiais. Abiejų šių sutarčių struktūra identiška – po intituliacijos ir salitacijos rašoma: „Kadangi, įkvepiant šventosios dvasios malonei, dvelkiančiai kur, kada ir kiek nori, karalius Lamekinas ir Kuršo pagonys iš... [išvardijamos vietovės] pasisiūlė priimti Kristaus tikėjimą... O mes... sudarėme su jais tokią sutartį...“⁵⁴. Šiame pavyzdyje 1) nurodyta Dievo valia kaip sutarties sudarymo aplinkybė, 2) konkretnė „žemiška“ aplinkybė, t. y. kuršių pasiūlymas, 3) galiausiai pereinama prie sutarties nuostatų dėstymo. Ši struktūra iš esmės atitinka aptartus naratyviniuose šaltiniuose atpasakotų 1201–1219 m. sutarčių pavyzdžius (kuršių pasiūlymo paminėjimas atitinka pasiuntinių atvykimo paminėjimą pateiktuose pavyzdžiuose).

Termino *смагнѹеи* interpretavimas: laipsnis ir skaičius

Pradėdami analizuoti 1219 m. sutarties atpasakojimo tekstą, iš karto susiduriame su kontroversišku interpretacijų sulaukusia vieta, būtent – kaip suprasti prieš Živinbuto vardą įrašytą žodį *смагнѹеи* (Ipatijaus nuoraše; jo 1843 ir 1871 m. publikacijose – atitinkamai *смагнѹеи* ir *смагнѹеѹ*) arba *смагѹѹѹи* (Chlebnikovo nuoraše): tai – vienaskaita (vyresnysis) ar daugiskaita (vyresnieji), aukštesnysis laipsnis (vyresnysis, vyresnieji) ar aukščiausiasis (vyriausiasis, vyriausieji)? Visų šių versijų šalininkai yra pasisakę istoriografijoje, nors apskritai joje vyrauja dar 1892 m. pirmojo mokslininkai šią sutartį tyrinėjusio istoriko J. Liatkovskio interpretacija, kuria remiantis šis žodis verstinas

⁵³ *Kuršo aktai = Acta Curoniae*. Parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas. Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus; Simkala, 2017, p. 12.

⁵⁴ Ten pat, p. 15–16.

„vyresnieji“ (autorius pavartojo savo žodį „didesnieji“ – *więksi*) ir taikytinas visai po jo išvardytų 5 kunigaikščių grupei. Tiesa, iš esmės istorikas nepateikė jokių argumentų tokiam šio žodžio supratimui pagrįsti⁵⁵.

Apskritai Ipatijaus nuorašo *старъшеи* primena dabartinės rusų kalbos aukščiausiojo laipsnio būdvardį (*старейший*), kaip šį žodį suprato jau Aleksandras E. Presniakovas savo 1908–1909 m. paskaitose⁵⁶, o Chlebnikovo nuorašo skaitymas savo ruožtu tarsi artimesnis rusų kalbos aukštesniojo laipsnio būdvardžiui (*старший*) – taip šiuos nuorašų skirtumus pastaruoju metu suprato A. Bučys, kategoriškai atmetęs neva iškraipytą Chlebnikovo nuorašo formą⁵⁷.

Tai, žinoma, istorinės gramatikos aspektu yra nesusipratimas: visos šios formos iš tiesų yra aukštesniojo laipsnio variacijos, o aukščiausio laipsnio reikšmė priesagai *-ейш-* priskirta tik šiuolaikinėje rusų kalboje, kurioje toks jos supratimas yra inovacija, ne iki galo prigijusi dar XIX a. pradžioje⁵⁸. Šios inovacijos niekada nebuvo ir nėra ukrainiečių ir baltarusių kalbose, kuriose *старший, стариший* (ukrainiečių k.), *старэйшы, старшы* (baltarusių k.) visada reiškia tik aukštesnįjį laipsnį („vyresnysis, senesnysis“), o aukščiausiajam laipsniui sudaryti naudojamas archajiškas priešdėlis *naj-*, paveldėtas dar iš slavų prokalbės (ukr. *найстаріший*, baltar. *найстарэйшы*, lenk. *najstarszy*).

Tad sutarties tekste nėra nė užuominos apie aukščiausiajį laipsnį, nors šio teksto vertimo praktikoje tokio pobūdžio klaidų būta ir iki A. Bučio. Pastarasis vis dėlto neapsiribojo vien vertimu, bet pabandė šį klaidingą vertimą sureikšminti ir netgi ideologizuoti, parašydamas du patoso kupinus savo studijos skyrelius iškalbingais pavadinimais „Kodėl žūt būt reikėjo vyriausius kniazius paversti vyresniais?“ ir „Metraštinų titulų taisinėjimas – paklaida ar tikslas?“ ir kaltindamas tiksliai metraščio tekstą supratusių istorikus tiek tendencingumu, tiek piktais kėslais, tiek menku „rusų kalbos mokėjimo laipsniu“⁵⁹. Tiesą sakant, šiuo atveju net ir aukščiausiasis laipsnis faktiškai nieko esmingo nekeistų ir jokiu būdu nepagrįstų A. Bučio ižvelgtų ideologinių kėslų, nes, nesant „vyresniojo“ ir „vyriausiojo“ laipsniais išreikštų būdvardžių sugretinimo, jie iš esmės reiškia tą patį – tuo būdvardžiu apibūdinto kunigaikščio ar kunigaikščių aukštesnį statusą kitų atžvilgiu.

Vis dėlto didžiąją šio žodžio supratimo kontroversiją iš tiesų žymi atsakymas į klausimą, ar tai yra daugiskaita, ar vienaskaita. Remiantis vien gramatika, vienareikšmiškas

⁵⁵ LATKOWSKI, Juliusz. *Mendog król Litewski*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1892, s. 13.

⁵⁶ ПРЕСНЯКОВ, Александр Евгеньевич. *Лекции по русской истории*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1939, т. 2, вып. 1: *Западная Русь и Литовско-Русское государство*, с. 46–47.

⁵⁷ BUČYS, Algimantas. *Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė de facto ir de jure viduramžių Europoje (literatūrologinė istorinių šaltinių ir istoriografijos analizė)*. Vilnius: Vaga, 2018, p. 99.

⁵⁸ БОРКОВСКИЙ, В. И.; КУЗНЕЦОВ, П. С. *Историческая грамматика русского языка*. Изд. 3. Москва, 2006, с. 233.

⁵⁹ BUČYS, Algimantas. *Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė de facto ir de jure viduramžių Europoje (literatūrologinė istorinių šaltinių ir istoriografijos analizė)*. Vilnius: Vaga, 2018, p. 105–108.

atsakymas, deja, neįmanomas⁶⁰. Nepaisant kai kurių istorikų ir filologų bandymų perskaityti vienaskaitinę⁶¹ arba daugiskaitinę⁶² būdvardžio formą, iš tiesų jokio gramatinio skirtumo tarp šių formų nėra, nes vyriškosios giminės įvardžiuotinio būdvardžio vienaskaitos ir daugiskaitos formos šio laikotarpio kalboje tiesiog sutapo (t. y. *старъишшии* reiškia ir „vyresnysis“, ir „vyresnieji“)⁶³. E. Gudavičius, tiesa, bandė kategoriškai teigti čia esant daugiskaitinę formą: „Šiuo atveju „старейше“ („старейше“ – variantas) yra aiški daugiskaita, nes vienaskaita yra „старей“⁶⁴, tačiau šis teiginys atsirado supainiojus įvardžiuotinių ir paprastų būdvardžių linksniavimo lenteles (E. Gudavičius rėmėsi tik neįvardžiuotinės būdvardžio formos linksniavimo lentele). Beje, jei XV a. Ipatijaus nuorašo tekste matome panašias vienaskaitos arba daugiskaitos formas (plg. *кнѣзи Литовьскии* ir *старъишеи*), tai XVI a. Chlebnikovo nuoraše daugiskaitinė forma nuo vienaskaitinės jau skiriasi panašiai kaip šiuolaikinėse rytų slavų kalbose, ir mus dominančiam žodžiui naudojama vienaskaita (plg. *кнѣзи Литовьскіе* ir *старъишю*). Taip pat vienaskaitą šiuo atveju matė ir Haličo–Volynės metraštininkas XVII a. Hustyno metraščio autorius, kuris neperteikė viso kunigaikščių sąrašo, o tiesiog parašė: „И посем пойте [Данилъ] въ Володымер свой, идеже приидоша к нему послы о мирѣ от князей литовскихъ. Въ Литвѣ же тогда старѣй бѣ князь Живибунѣтъ“ („Ir po to nuvyko [Danilas] į savo Vladimirą, kur atvyko pas jį pasiuntiniai dėl taikos nuo Lietuvos kunigaikščių. Lietuvoje tuo metu vyresnis buvo kunigaikštis Živibundas“)⁶⁵.

Kadangi gramatika šiuo atveju neduoda aiškaus atsakymo, lieka kitas kelias – išsiaiškinti, kaip šį žodį reikėtų suprasti konkrečiame sutarties kontekste.

Sutartyje dalyvavusių kunigaikščių grupės

E. Gudavičius, interpretuodamas sutarties atpasakojime pateikto kunigaikščių sąrašo struktūrą, teigė: „Priskyrus aptariamą būdvardį [старъишеи] vien Živinbudui, likę

⁶⁰ PASZKIEWICZ, Henryk. *Jagiellonowie a Moskwa. T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1933, s. 50.

⁶¹ ПРЕСНЯКОВ, Александр Евгеньевич. *Лекции по русской истории*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1939, т. 2, вып. 1: *Западная Русь и Литовско-Русское государство*, с. 46–47; BUČYS, Algimantas. *Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė de facto ir de jure viduramžių Europoje (literatūrologinė istorinių šaltinių ir istoriografijos analizė)*. Vilnius: Vaga, 2018, p. 98, 100.

⁶² LATKOWSKI, Juliusz. *Mendog król Litewski*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1892, s. 15; ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. *Історія України-Руси. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні*. Віданне 2, розширене. Київ-Львів, 1907, с. 7.

⁶³ ИВАНОВ, В. В.; ИОРДАНИДИ, С. И.; ВЯЛКИНА, Л. В.; СУМНИКОВА, Т. А.; СИЛИНА, В. Б.; КРЫСКО, В. Б. *Древнерусская грамматика XII–XIII вв.* Москва: Наука, 1995, с. 319.

⁶⁴ GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 119.

⁶⁵ *Полное собрание русских летописей. Т. 40: Густынская летопись*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003, с. 114.

keturi šios grupės kunigaikščiai pakibtų ore, nes visos šios grupės pabrėžtinai išskirtos tarnybiniais žodeliais *ce*, *a*, *a ce*⁶⁶. Iš tiesų iki jo jau ne vienas istorikas bandė skirstyti sutartyje pateikiamą kunigaikščių sąrašą į 5 grupes, skiriamas žodelių *ce – a – a – a ce – a ce*⁶⁷, kurie interpretuojami kaip kiekvienos grupės pradžios žymekliai.

Dėl *ce* („štai“) reikia pažymėti, kad tai yra tipiškos rusėniškų aktų intituacijos pirmasis žodis. Kunigaikštiški aktai beveik visada prasideda formule *Ce азъ, князь* („Štai aš, kunigaikštis“), po kurios rašomas kunigaikščio vardas. Tarp jo ir *князь* gali įsiterpti žodis *великии*, jeigu aktas išduodamas didžiojo kunigaikščio vardu, taip pat valdymo vietos pavadinimas, pavyzdžiui, Gedimino vasalo Smolensko kunigaikščio Ivano Aleksandrovičiaus intituacijoje jo 1339 m. prekybos sutartyje su Livonija: „*Ce азъ князь великий смоленскый Иванъ Александровичъ оунукъ Глѣбовъ*“ („Štai aš, Smolensko didysis kunigaikštis Ivanas Aleksandrovičius, Glebo anūkas“)⁶⁸.

Jeigu aktas išduodamas kelių kunigaikščių vardu, formulė *Ce азъ, князь* taikoma tik pirmajam iš jų, o kiti prijungiami jungtuku *и* arba *съ*. Pavyzdžiui, 1257/1263 m. Aleksandro Nevskio, jo sūnaus Dmitrijaus ir Naugardo miestiečių prekybos sutartis su Gotlandu, Liubeku ir kitais katalikų kraštais prasideda intituacija: „*Ce азъ князь Олександръ и сынъ мои Дмитрии, с посадникомъ Михаилъмъ, и с тысяцькымъ Жирославомъ, и съ всѣми Новгородци*“ („Štai aš, kunigaikštis Aleksandras ir mano sūnus Dmitrijus, su posadniku Michailu, ir su tūkstantininku Žirolavu, ir su visais naugardiečiais“)⁶⁹.

Originalių Lietuvos sutarčių, kurios būtų sudarytos pagal Rusios diplomatikos formuliarą, iš XIII a. neturime. Artimiausi pavyzdžiai mus pasiekė iš Algirdo laikų. Juose išlaikoma tradicija įvardyti ne tik valdovą, bet ir kitus sutarties dalyvius, o tai primena ilgoką 1219 m. sutarties dalyvių sąrašą. Tad šiuo aspektu minėtos sutartys visai sulyginamos, ir tas lyginimas gali padėti suprasti sutarties dalyvių sąrašo struktūrą. Tad panagrinėkime keletą šių sutarčių.

1366 m. sutartyje su Lenkijos karaliumi Kazimieru Lietuvos kunigaikščių intituacija yra tokia: „*А се я, князь великии Олгерд, с своею братием, с Кейстутем, с Явнутем, с Любортом и с своими детми*“ („О štai aš, didysis kunigaikštis Algirdas, su savo broliais, su Kęstučiu, su Jaunučiu, su Liubartu ir su savo vaikais“)⁷⁰. Tai – valdančios giminės

⁶⁶ GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998, p. 120.

⁶⁷ ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. *Історія України-Руси*. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні. Відання 2, розширене. Київ-Львів, 1907, с. 7; ŁOWMIANŃSKI, Henryk. *Studia nad początkami początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. Т. 2. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1932, s. 188; ПАШУТО, Владимир Терентьевич. *Образование Литовского государства*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959, с. 338; ЮРАСОВСКИЙ, А. В. Грамоты – середины XIV века в составе русских летописей. *История СССР*, 1982, № 4, с. 142.

⁶⁸ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans = Gedimino laiškai*. Tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius: Vaga, 2003, p. 262.

⁶⁹ *Русско-ливонские акты*. Собранные К. Е. Напьерским = *Russisch-Livlandische Urkunden*. Gesammelt von K. E. Napiersky. Санкт-Петербург: издание Археографической комис., 1868, с. 9.

⁷⁰ Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366. Podał A. Czuczynski. *Кwartalnik Historyczny*, 1890, s. 513.

įvardijimas. Formulė *се я, князь великии* rašoma tik prie valdovo vardo, kiti dalyviai prijungiami be titulų (tai – ne taisyklė, bet titulai nebūtinai, nes kitų asmenų priklausymas kunigaikščiams aiškus iš giminystės su valdovu nurodymo).

1372 m. sutartis su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dmitrijumi Ivanovičiumi iš Lietuvos pusės buvo sudaryta trijų kunigaikščių – Algirdo, Kęstučio ir Smolensko didžiojo kunigaikščio Sviatoslavo Ivanovičiaus – vardu⁷¹. Jie sutarties tekste įvardijami kartu su jų siųstais pasiuntiniais: „[Се] ѡзъ, князь великии Олгѣрдъ, своимъ брат(о)мъ, со княз(е)мъ с Кестутѣемъ, и княз(б) великии Св(а)тъславъ Иванович [по]слали есмы своихъ пословъ къ брату къ своему, к велико[му] князю Дмитрею Иванович(ю), и къ его брату, ко княз(ю) к Володимеру Анѣдрѣвич(ю), княза Борис(а) Костантинович(а), княза Анѣдрѣя Иванович(а), княза Юрьѣя Володимерович(а), Дмитреѣя Обиручева, Меркурѣя, Петра, Лукѣяна“ („[Štai] aš, didysis kunigaikštis Algirdas, [su] savo broliu, su kunigaikščiu Kęstučiu, ir didysis kunigaikštis Sviatoslavas Ivanovičius, pasiuntėme savo pasiuntinius pas savo brolių, pas didįjį kunigaikštį Dmitrijų Ivanovičių, ir pas jo brolių, pas kunigaikštį Vladimirą Andrejevičių, kunigaikštį Borisą Konstantinovičių, kunigaikštį Andrejų Ivanovičių, kunigaikštį Jurijų Vladimirovičių, Dmitrijų Obiručevą, Merkurijų, Petrą, Lukjaną“). Toliau, konstatavus, kad šie pasiuntiniai sudarė paliaubas, į sutartį įtraukiami ir Algirdo bei Sviatoslavo sąjungininkai ir vasalai: „А в томъ докончаньи княз(б) Михаило тѣрѣский, княз(б) Дмитрии браньский, и тѣ князи, хто буд(е)тъ оу княз(а) оу великого оу Олгѣрда в-ымени его, и оу княза великого Св(а)тъслава тако же“ („O tame susitarime – Tverės kunigaikštis Michailas, Briansko kunigaikštis Dmitrijus, ir tie kunigaikščiai, kurie bus pas didįjį kunigaikštį, pas Algirdą, jo varde, ir pas didįjį kunigaikštį Sviatoslavą taip pat“). Pastebėkime, kad nauja sutarties dalyvių grupė prijungiama jungtuku *a* (liet. „o“), kuri matome ir 1219 m. sutarties atpasakojime visais atvejais, išskyrus pirmąjį. Tad, vadovaudamiesi šia analogija, galėtume manyti, kad kunigaikščių grupės, 1219 m. sutarties atpasakojime prijungiamos jungtuku *a*, iš tiesų reiškia skirtingą vaidmenį sudarant sutartį atlikusias grupes: iš pradžių turėjo būti išvardyti pagrindiniai asmenys, kurių vardu sudaroma sutartis, paskui – į ją įtraukiami kiti asmenys, vienaip ar kitaip priklausomi nuo pirmųjų.

Reikia pažymėti, kad 1372 m. sutarties tekste taip pat išvardijami kunigaikščiai, kurie atliko pasiuntinių vaidmenį. Tad gali būti, kad 1219 m. sutartyje pasiuntiniai irgi buvo įrašyti. Tačiau dauguma kunigaikščių grupių joje turėjo savo ypatingus vaidmenis (atstovavo teritorijoms – Žemaitijai ir Deltuvai, ir giminėms – Ruškaičiams ir Bulaičiams), todėl tarp jų vargu ar galime ieškoti pasiuntinių. Lieka tik pirmųjų 5 kunigaikščių grupė, kuri historiografijoje paprastai traktuojama kaip „vyresnieji“ kunigaikščiai. Šiame kontekste verta atkreipti dėmesį į tai, kad ta „vyresniųjų“ (arba, tiksliau sakant, pirmųjų penkių) kunigaikščių grupė tarsis skyla į dvi dalis, kurias galima įvardyti kaip „kunigaikščius“ (pirmieji 3 asmenys) ir

⁷¹ *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.* Подготовил к печати Л. В. Черепнин; под ред. С. В. Бахрушина. Москва, Ленинград: Издательство АН СССР, 1950, с. 21–22 (№ 6).

„kunigaikščių brolius“ (likusieji 2). Galbūt skirtinga šių dviejų pogrupių funkcija sudarant sutartį nulėmė, kad Daujoto brolis Viligaila buvo įvardytas ne greta Daujoto, o atskirai nuo jo, nors dėl to prireikė pakartoti Daujoto vardą. Jeigu pirmieji trys kunigaikščiai iš tiesų yra tie svarbiausi Lietuvos reprezentantai, kurių vardu sudaroma sutartis, tai jų broliai iš tiesų neblogai tiko pasiuntinių vaidmeniui, nes ir tokio rango pasiuntiniai turėjo turėti ganėtinai aukštą statusą. Prisiminkime dar vieną analogiją: 1358 m. į Vroclavą derėtis dėl krikšto su imperatoriumi Karoliu IV didysis kunigaikštis Algirdas nusiuntė ne ką kitą, o savo brolių – tikėtinai, Kęstutį⁷².

Galime išskirti esminę kelių asmenų vardu sudaromų sutarčių formuliario savybę: pirmasis visada įrašomas pagrindinis (aukščiausią statusą turintis) sutarties dalyvis, kuris pristatomas standartinė frazė *Се азъ, князь*. Todėl nemažos ligšiolinės istoriografijos dalies siekis iš 1219 m. kunigaikščių sąrašo struktūros nuspėti grupes, išskiriamas žodeliais *ce*, *a* ir *a ce*, tarp jų dedant lygybės ženklą, nėra pagrįstas. Sutarties dalyvių sąrašas pagal tipiską rusėnų raštų formuliarą privalo prasidėti žodžiais *Се азъ, князь*, o po pagrindinio taip įvardyto kunigaikščio surašomi kiti svarbiausi kunigaikščiai, kurie yra pristatomi be jokių specialių pagalbinių žodelių ar grupinių įvardijimų ir yra prijungiami tik jungtukais. Šis kontekstas leidžia su nemaža tikimybe teigti, kad žodis *старъшеи / старъшии* yra vienaskaitinis ir originalaus sutarties akto tekste turėjo būti standartinės formulės *Се азъ, князь* dalis, kitaip sakant, sutarties intituacija turėjo prasidėti žodžiais „*Се азъ, князь старъшии Живинъбоудъ*“.

Remdamiesi aptartomis analogijomis, galėtume pabandyti ir išsamiau rekonstruoti sutarties pradžia, nors, žinoma, didesnis detalizavimas neišvengiamai didina rekonstrukcijos hipotetiškumą. Vis dėlto galima būtų iš mus pasiekusios informacijos rekonstruoti tokį 1219 m. sutarties pradžios formuliarą, kuriame iš esmės tereikia papildyti intituacijos žodelį *Се* Rusios aktuose faktiškai be išimčių po jo einančiais žodžiais *азъ, князь*: „*Се [азъ, князь] старъ[и]ш[и]и Живинъбоудъ, [и] Давълтъ, [и] Довъспроункъ, князи Литовъский, присла[хомъ] к великой княгини Романовъ, и Данилови и Василкови, брат[а] [Довъспроункова] Ми[н]до[в]г[а] [и] брат[а] Довъ[т]ов[а] Виликаил[а], миръ дающе.*“ („Štai [aš], vyresnysis [kunigaikštis] Živinbutas, [ir] Daujotas, [ir] Dausprungas, Lietuvos kunigaikščiai, atsiuntėme pas didžiąją kunigaikštienę Romanovą, ir Danilą, ir Vasilką, [Dausprungo] brolių Mindaugą ir Daujoto brolių Viligailą, duodami taiką.“)

Toliau į sutartį vienaip ar kitaip turėjo būti įtraukti priklausomi kunigaikščiai – Žemaičių kunigaikščiai Girdvilas ir Vykintas bei septyni Ruškaičiai. Kiek problemiškesnės atrodo dvi paskutinės grupės – Bulaičiai ir Deltuvos kunigaikščiai, prijungiami prie sąrašo žodžiais *a ce* („o štai“), tačiau tikėtina, kad frazė *a ce* tėra būdas struktūruoti ilgesnį priklausomų kunigaikščių sąrašą ir iš esmės yra lygiareikšmė jungtukui *a*, taigi, šiuo atveju nėra būtinybės koreguoti grupių skirstymo, pateikto ankstesnėje istoriografijoje.

Vienintelė pastaba, kurios šia proga reikėtų, yra tarsi dvejetainis grupių sudarymo principas: dvi grupės buvo išskirtos pagal teritorijas (Žemaitija, Deltuva), o kitos dvi – gimininiu

⁷² BARANAUSKIENĖ, Inga. Kęstutis: krikšto priešininkas ar šalininkas? *Kultūros barai*, 2007, Nr. 7–8, p. 59.

principu (Ruškaičiai, Bulaičiai). Tokio nenuoseklumo galima išvengti, darant prielaidą, kad dvi teritorinės grupės apima visą kunigaikščių sąrašą, o Ruškaičių ir Bulaičių giminės tėra Žemaičių kunigaikščių grupės pogrupiai. Tokia interpretacija grįstų prielaidą, kad tarp grupių prijungimo žodžiais *a* ir *a ce* nėra skirtumo, nes prieš išvardijant Ruškaičius panaudotas pirmasis, o prieš Bulaičius – antrasis prijungimo būdas.

Išvados

XIII a. I pusės baltų sutartys su krikščionimis būdavo sudaromos rašytine forma ir panašios struktūros, kuri susiklostė sudarant sutartis su Ryga: 1) apeliuojama į Dievo valią, 2) konstatuojama, kad atvyko pagonių (kuršių, lietuvių, žiemgalių) pasiuntiniai pas krikščionis, jų valdovą ar valdovus sudaryti taikos, 3) konstatuojama, kad buvo sudaryta taika. Tikėtina, kad pagonys patys neprisidėjo prie šių sutarčių tekstų surašymo, bet žinojo jų turinį ir turėjo savų jų egzempliorių. Tokių sutarties modelių lietuvių kunigaikščiai galėjo pasiūlyti ir Volynės kunigaikščiams 1219 m.

1219 m. sutarties atpasakojimo tekste pateikto kunigaikščių sąrašo struktūra atspindi Rusios aktams būdingą formuliarą ir apima skirtingą vaidmenį sudarant sutartį atlikusias kunigaikščių grupes, kurios Haličo–Volynės metraščio atpasakojime nelabai aiškiai apibūdintos. Vis dėlto kitų XIII–XIV a. sutarčių analogijos leidžia manyti, kad sąrašas turėjo būti pradėtas nuo svarbiausio kunigaikščio, kuris šiuo atveju buvo Živinbutas, o paskui prie jo be atskiro įvardijimo prijungti kiti jam rangu artimi kunigaikščiai (Daujotas, Dausprungas). Atskirą pogrupį sudarantys Daujoto ir Dausprungo broliai (Mindaugas ir Viligaila) galėjo atlikti pasiuntinių vaidmenį. Toliau į sutartį įtraukiamos dvi teritorinės nuo pagrindinių sutarties dalyvių priklausomų kunigaikščių grupės (Žemaitijos ir Deltuvos kunigaikščiai) ir dvi gimininės grupės (Ruškaičiai ir Bulaičiai), kurios veikiausiai priskirtinos Žemaitijos kunigaikščių grupei.

Prieš Živinbuto vardą esantis pažymynys *ce старѣшеу* gramatiškai gali reikšti ir vienaskaitos, ir daugiskaitos aukštesniojo laipsnio įvardžiutinį būdvardį („vyresnysis“ arba „vyresnieji“), tačiau pagal žinomas formuliaro analogijas turėtų būti laikomas vienaskaitiniu būdvardžiu ir siejamas tik su Živinbutu (atitiktų įprastą intituliacijos formulę „Се азъ, князь старѣши Живинъбодъ“).

Priedas. 1219 m. sutarties tekstas pagal Ipatijaus ir Chlebnikovo (Ostrogiškių) nuorašus

Ipatijaus nuorašas

Parengta pagal PSRL, 1908, t. 2, s. 735–736. Rašyba kiek supaprastinta, virš eilučių iškeltas raidės įkeliant į eilutę ir skliausteliuose įrašant santrumpose praleistas raides.

„Въ лѣтъ(о). љѣ. џѣ. кѣ. Б(о)жиимъ повелениемъ. прислаша князи Литовьскіи. к великои княгини Романовъ. и Данилови и Василкови миръ да[р]юще бѣхоу же имена Литовьскихъ князеи се старѣшеи. Живиньбоудъ. Давѣатъ. Довъспрункъ. братъ его Мидогъ. братъ. Довѣаловъ. Виликаилъ. а Жемотьскыи княз(и) Ердивиль. Выкынтъ. а Роушьковичевъ. Кинтибоутъ. Вонибоут. Боутовитъ. Вижѣикъ. и с(ы) нь его Вишлии. Китении. Пликосова. а се Боулевичи. Вишимоут егоже оуби Миндоготъ. и женоу его подлъ. и братью его побилъ. Едивила. Спрудѣика. а се князи. из Даволтвы. Юдѣки. Поукѣикъ. Бикии. Ликиикъ си же вси миръ даша. князю Данилови. и Василкоу. и бѣ земля покоина. Лѣхом же не престающимъ пакостѣющимъ. и приведе на нѣ Литвоу И воеваша Лѣхы. и много оубиства створиша в нихъ.“

Chlebnikovo (Ostrogiškių) nuorašas

Parengta pagal faksimilę: *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices = Староруські Київські і Галицько-Волинські літописи: Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодинський)*. With an introduction by O. Pritsak. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press, 1990, pp. 636–637.

„В то ж время Б(о)жїим повеленїем прислаша князи Литов'скїе. къ великои княгини Романовои. и къ Даниловои и къ Василкови миръ даючи. бѣхъ ж имена Литов'скихъ князеи. се стар'їиї. Живиньбоуд. Довѣатъ. Довъспруикъ. брат его Мидогъ. брат Довѣаловъ. Виликаилъ. а Жемоитскыи князь Ер'дивиль. Выкынтъ. а Роускович. Кин'тибоуд. Вѣнибоут. Боутовит. Вижеивъ. и сын его Вишли. Китенїи. Пликосова. а се Боулевечи. Вишимоутъ. егоже оуби Мин'догот. и женоу его подлъ. и братю его побилъ. Едивила. Спрудѣика. а се князи. изъ Лотвы. Юдѣкы. Поукыикъ. Бикии. Ликѣикъ. си ж вси миръ даша князю Данилови. и Василкоу. и бѣ земля покоина. Лѣхом же не престающимъ пакостѣющимъ. и привед(е) на нѣ Лит[в]оу. и воеваша Лѣхи и много оубїиства сътвориша в нихъ.“

Šaltiniai

1. *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans = Gedimino laiškai*. Tekstus, vertimus bei komentarus parengė S. C. Rowell. Vilnius: Vaga, 2003.
2. *Indriķa hronika = Heinrici Chronicon*. Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšv. un koment. Rīga: Zinātne, 1993.
3. *Kronika Halicko-Wołyńska. Kronika Romanowiczów*. Tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski, A. Jusupovič. Kraków, Warszawa: Avalon, 2017.
4. *Kuršo aktai = Acta Cironiae*. Parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas. Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus; Simkala, 2017.

5. *Monumenta Poloniae Historica. Nova Series. T. XVI: Chronica Galiciano-Voliniana (Chronica Romanoviciana)*. Ediderunt, praefatione notisque instruxerunt D. Dąbrowski, H. Jusupović, adiuvantibus I. Juriewa, A. Majorow, T. Wiłkuł. Cracoviae, Varsoviae, 2017.
6. *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices = Староруські Київські і Галицько-Волинські літописи: Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинського (Погодинський)*. With an introduction by O. Pritsak. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press, 1990.
7. Traktat książąt litewskich z Kazimierzem Wielkim z roku 1366. Podał A. Czuczynski. *Kwartalnik Historyczny*, 1890, s. 513–515.
8. *Галицько-Волинська летопись. Текст, коментарий, исследование*. Сост. Н. Ф. Котляр, В. Ю. Франчук, А. Г. Плахонин, под ред. Н. Ф. Котляра. Санкт-Петербург: Алетейя, 2005.
9. *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.* Подготовил к печати Л. В. Черепнин; под ред. С. В. Бахрушина. Москва, Ленинград: Издательство АН СССР, 1950.
10. *Льтопись по Ипатскому списку*. Санкт-Петербургъ: Печатня В. Головина, 1871.
11. *Полное собрание русских летописей. Т. 40: Густынская летопись*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003.
12. *Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись*. Издание второе. Санкт-Петербургъ: Типографія М. А. Александрова, 1908.
13. *Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись*. Санкт-Петербургъ: в Типографіи Эдуарда Праца, 1843.
14. *Русско-ливонские акты*. Собранные К. Е. Напьерским = *Russisch-Livlandische Urkunden*. Gesammelt von K. E. Napiersky. Санкт-Петербург: издание Археографической комис., 1868.

Literatūra

1. BARANAUSKAS, Tomas; BARANAUSKIENĖ, Inga. *Viduramžių Lietuvos viešpaciai*. Portretų autorius A. Slapšys. 2-asis patasis ir papild. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2015, p. 22–27, 32–33.
2. BARANAUSKAS, Tomas. Apie Mortą ir Bulaičius. *Voruta*, 1998, birželio 6, Nr. 23 (353), p. 6.
3. BARANAUSKAS, Tomas. Karalienė Morta ir Šiauliai. *Voruta*, 1998, kovo 21, Nr. 12 (342), p. 12.
4. BARANAUSKAS, Tomas. *Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Vaga, 2000.
5. BARANAUSKIENĖ, Inga. Kęstutis: krikšto priešininkas ar šalininkas? *Kultūros barai*, 2007, Nr. 6, p. 72–75; Nr. 7–8, p. 59–64.
6. BARONAS, Darius; DUBONIS, Artūras; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Lietuvos istorija. T. 3: XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius, 2011.
7. BATŪRA, Romas. *Lietuvos pergale Šiaulių (Saulės) mūšyje 1236 m.: mūšio tarptautinė reikšmė, atminties tradicija, mūšio laukas ir memorialas*. Šiauliai: Saulės delta, 2005.

8. BUČYS, Algimantas. *Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė de facto ir de jure viduramžių Europoje (literatūrologinė istorinių šaltinių ir istoriografijos analizė)*. Vilnius: Vaga, 2018.
9. BUMBLAUSKAS, Alfredas. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.
10. DĄBROWSKI, Dariusz. *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon, 2012.
11. DAUKANTAS, Simanas. *Lietuvos istorija. Kn. 1: Nuo seniausių gadynių iki Gediminui D. L. K., paraszyta 1850 m.* Plymouth, Pa.: spaustuvėje Juozo Paukščio, 1893.
12. DAUKANTAS, Simonas. *Istorija žemaitiška*. T. 1. Vilnius: Vaga, 1995.
13. FRANKLIN, Simon. Literacy and Documentation in Early Medieval Russia. *Speculum*, 1985, vol. 60, no. 1, pp. 1–38.
14. GUDAVIČIUS, Edvardas. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *Istorija*, 1982, t. 22, p. 33–46.
15. GUDAVIČIUS, Edvardas. Bandymas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1984, t. 3, p. 69–79.
16. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius: Žara, 1998.
17. GUDAVIČIUS, Edvardas. Mindaugo epochos šaltiniai. *Naujasis židinys-Aidai*, 1993, Nr. 6, p. 34–40; Nr. 7/8, p. 62–67.
18. IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos istorija: iki Vytauto Didžiojo mirties*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978 (= Vilnius: Mokslas, 1991).
19. KAMIENIECKI, Witold. Geneza Państwa Litewskiego. *Przegląd Historyczny*, 1915, t. 19, Nr. 2.
20. KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 m.* Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
21. KOSMAN, Marcelli. Forma umów międzynarodowych Litwy w pierwszej ćwierci XIII wieku. *Przegląd Historyczny*, 1966, t. 57, z. 2, s. 213–234.
22. LATKOWSKI, Juliusz. *Mendog król Litewski*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1892.
23. *Lietuvos istorija*. Red. A. Šapoka. Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, 1936 (= Vilnius: Mokslas, 1989, 1990).
24. LIUBAVSKIS, M. *Lietuvos istorija ligi Liublino unijos*. Iš rusų kalbos vertė J. Sondeckis. Vilnius: „Švyturio“ spaustuvė, 1920.
25. ŁOWMIANŃSKI, Henryk. *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*. T. 2. Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1932.
26. NARBUTT, Teodor. *Dzieje narodu litewskiego*. T. 4. Wilno: Antoni Marcinowski, 1838.
27. OCHMAŃSKI, Jerzy. *Historia Litwy*. Wrocław, Warszawa, Kraków, 1967.
28. PASZKIEWICZ, Henryk. *Jagiellonowie a Moskwa. T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku*. Warszawa, 1933.
29. PASZKIEWICZ, Henryk. Litwa przed Mendogiem. Iš: *Pamiętnik V Powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie. T. 1: Referaty*. Lwów, 1930, s. 246–258.
30. PAŠUTA, Vladimiras. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius: Mintis, 1971.
31. SKIRMUNT, Konstancija. *Mindaugas Lietuvos karalius*. Vertė K. P. Ž. [Pranciškus Žadeikis]. Kaunas: Saliamono Banaičio spaustuvė, 1907.

32. SKIRMUNTT, Konstancja. *Nad Niemnem i nad Bałtykiem. Cz. 2: Podania. Czasy przed-Mendogowe. Dzieje starożytnych Prus*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska, 1903.
33. SKIRMUNTT, Konstancja. *Nad Niemnem i nad Bałtykiem. Cz. 3: Mindog król Litwy*. Warszawa: Drukarnia i Litografia Jana Cotty, 1909.
34. TOTORAITIS, Johann. *Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263: Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Freiburg in der Schweiz*. Freiburg (Schweiz): St. Paulus-Druckerei, 1905.
35. VENCLOVAS, Motiejus. *Mindaugis, didysis Lietuvos kunigaikštis ir karalius: trumpas aprašymas jo gyvenimo ir darbu, parašė Mykolaitis. Tilžė: [J. Schoenkès sp.]*, 1899.
36. ZABIELA, Gintautas; BARANAUSKAS, Tomas. Deltuvos žemė. *Eskizai*, 1999, Nr. 10, p. 3–8.
37. БОРКОВСКИЙ, В. И.; КУЗНЕЦОВ, П. С. *Историческая грамматика русского языка*. Изд. 3. Москва, 2006.
38. ГИМОН, Тимофей Владимирович. К вопросу о княжеских посланиях в Киевском своде (XII в.). *Восточная Европа в древности и средневековье. XXX юбилейные чтения памяти члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто. Москва, 17–20 апреля 2018 г. Материалы конференции*. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2018, с. 64–71.
39. ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. *Історія України-Руси. Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні*. Віданне 2, розширене. Київ, Львів, 1907.
40. ГРУШЕВСЬКИЙ, Михайло. Хронологія подій Галицько-волинської літописи. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 41. Львів: НТШ, 1901, с. 1–72.
41. ИВАНОВ, В. В.; ИОРДАНИДИ, С. И.; ВЯЛКИНА, Л. В.; СУМНИКОВА, Т. А.; СИЛИНА, В. Б.; КРЫСКО, В. Б. *Древнерусская грамматика XII–XIII вв*. Москва: Наука, 1995.
42. КАРАМЗИН, Николай Михайлович. *Исторія государства Россійскаго*. Т. 3. Санкт-Петербургъ: Въ Военной типографіи Главнаго Штаба Его Императорскаго Величества, 1816.
43. ЛАВРЕНЧЕНКО, Мария Леонидовна. Обращения и договорные формулы в диалогах Рюриковичей (по материалам Киевской летописи). *Polska, Ruś i Węgry: X–XIV wiek*. Red. D. Dąbrowski, A. Jusupović, T. Maresz. Kraków: Avalon, 2018, s. 155–177.
44. ЛАУШКИН, Алексей Владимирович. *Русь и соседи: история этноконфессиональных представлений в древнерусской книжности XI–XIII вв*. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2019.
45. ПАШУТО, Владимир Терентьевич. *Образование Литовского государства*. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959.
46. ПРЕСНЯКОВ, Александр Евгеньевич. *Лекции по русской истории*. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1939, т. 2, вып. 1: *Западная Русь и Литовско-Русское государство*.
47. ФРАНЧУК, Вера Юрьевна. *Киевская летопись: состав и источники в лингвистическом освещении*. Киев: Наукова думка, 1986, с. 109–154, 158–181.
48. ЮРАСОВСКИЙ, А. В. Грамоты XI – середины XIV века в составе русских летописей. *История СССР*, 1982, № 4, с. 141–150.

The Peace Treaty of 1219 Between Lithuanian and Volhynian Dukes: The Problems of Interpretation of the Text

Dr. Tomas Baranauskas

Vytautas Magnus University Education Academy, T. Ševčenkos St. 31, LT-03111 Vilnius, Lithuania
E-mail: tomas.baranauskas@vdu.lt

Summary

The peace treaty of 1219 between Lithuanian and Volhynian dukes has received much attention in historiography since the 19th century. No discussion on the formation of the Lithuanian state can proceed without tackling it, because the treaty provides an extensive list of the Lithuanian dukes: 21 people altogether. The treaty provides a valuable insight into the internal structure of the emerging Lithuanian state; therefore, historians struggle to extract as much information out of that as possible. However, the treaty is known only from the relation of the Chronicle of Galicia-Volhynia; the text is short and hard to interpret.

The treaty was first published by Nikolay Karamzin in 1816. Publication of the whole Chronicle of Galicia-Volhynia followed in 1843, 1871, and 1908 enabling better understanding of the text. Juliusz Latkowski began the scientific research of the treaty in his study on Mindaugas published in 1892: he was the first to establish its date as 1219. During the interwar period, the most fundamental study on the treaty of 1219 was issued by Henryk Paszkiewicz: he argued that the treaty had reflected the structure of the already formed Lithuanian state. In the Soviet historiography, the treaty was seen as a benchmark of the state formation process; however, according to Edvardas Gudavičius, the treaty reflected pre-state confederation structure, though, according to Vladimir Pashuta, the treaty indicated that this stage had already been passed. Polish historian Marcel Kosman sought to prove that treaties between the Christians and the pagans were only oral, and that the Christians kept only unofficial records. Therefore, the treaty of 1219 has acquired an extensive historiography; nevertheless, it contains many contradictory interpretations which make us address the text once again.

The peace treaty of 1219 was not the first international treaty Lithuania entered. Henry of Latvia mentioned a similar peace treaty between Lithuania and Riga in 1201. That same year, peace was also made with the Curonians, and with the Semigallians a year later. All these treaties look to be very similar to the one of 1219; the only difference is that the treaty with Volhynia lists all the Lithuanian dukes involved. Otherwise, in all four cases, first comes the will of God; then it is stated that envoys of the pagans (Curonians, Lithuanians, or Semigallians) arrived to the Christians and/or their ruler(s) to make peace; and finally it is reported that peace has been made. All the reports are very short but they repeat this formula almost word for word. By 1219, the Lithuanians had already made at least two peace treaties with Riga, in 1201 and 1212

respectively. Therefore, they should have got used to this peace treaty formula and could have proposed it to the Volhynian counterparts.

The major controversy revolves around the interpretation of the attribute *старъшеи* (elder) written before the name of Živinbutas. Grammatically, it is impossible to establish whether this attribute is singular or plural and respectively whether it applies to Živinbutas alone or to the whole group of the first five dukes. However, based on the known formula of the similar treaties, this attribute should be interpreted as singular and apply only to Živinbutas, reflecting standard intitulation *Се азъ, князь старъши Живинъбоудъ*.

Many historians tend to break the list of the Lithuanian dukes into 5 groups separated with words *се – а – а – а се – а се* interpreted as group markers. Regarding *се* (here [is/are]), it's worth mentioning that this word is traditionally the first in the intitulations of the Ruthenian acts: *Се азъ, князь* – here I, duke – followed by the name. If an act was issued by several dukes, the formula *Се азъ, князь* applied only to the first of them; others we added using conjunctions *и* (and) or *съ* (with). The peace treaty with Grand Duke Dmitrij of Moscow of 1372 was concluded on behalf of three dukes from the Lithuanian side: Algirdas, Grand Duke of Lithuania, his brother Kęstutis, Duke of Trakai, and Svyatoslav, Grand Duke of Smolensk. They were listed in the text of the treaty along with their envoys. After stating that these envoys made truce, the treaty listed other allies and vassals of Algirdas and Svyatoslav. Every new group was added with the conjunction *а* which we also see in the retold text of the treaty of 1219. Therefore, based on this analogue, we can conclude that groups of the dukes separated with *а* in the treaty of 1219 played different roles and had different status: the first group should represent the main players, whereas others were subordinates. Envoys could have also been mentioned in the treaty of 1219. The group of the first five dukes consists of dukes (the first three) and their brothers (the last two). This implies that the first three dukes were the key representatives of Lithuania, whereas the brothers could have acted as envoys.

Afterwards the treaty should have listed the vassals: the Samogitian Dukes Girdvilas and Vykintas, then seven dukes of the house of Ruškys, three of the house of Bulys, and four dukes of Deltuva land. It appears that two groups were territorial (dukes of Samogitia and Deltuva), whereas other two were based on kinship. However, this inconsistency can be easily resolved assuming that the dukes from the Houses of Ruškys and Bulys were just subgroups within the group of the Samogitian dukes.

Gauta / Received 2019 08 31

Priimta / Accepted 2020 03 02